LETTIE VILJOEN SE GEBRUIK VAN DIE AMBIVALENTE LANDSKAPPE VAN POUSSIN AS LEITMOTIEF IN *LANDSKAP MET VROUE EN SLANG*

H.F Cronje

Verhandeling voorgelê vir die graad Magister Artium in Afrikaans-Nederlands aan die Potchefstroomkampus van die Noordwes-Universiteit

Studieleiers: **Prof. H. du Plooy**
Prof. J.R. Botha

Maart 2010

VOORWOORD EN BEDANKINGS

Hierdie verhandeling sal onvolledig wees sonder die uitdrukking van my opregte dank aan my man Johan, vir sy oneindige geduld, hulp en ondersteuning, Hestia vir haar begrip, my ouers, skoonouers en familie vir hulle ondersteuning, my studieleiers, wat met insig, begrip en geduld die pad vir my makliker gemaak het. Ek dank ook die Here God wat aan my die krag en verstand gegee het om met my talente te woeker.

Hiermee my verdere dank en waardering aan die volgende persone wat hierdie studie vergemaklik het met hulle insette en hulp:

- Prof. Attie de Lange
- Prof. Thys Seyffert
- Mev. Maggie Parkin
- Sanja van Zijl
- Mnr. Eddie van Staden, en my kollegas
- Mev. Anneke Coetzee
- In die besonder aan wyle Gretel Wybenga. Sonder haar spesiale "stem" sou hierdie verhandeling onvolledig en veel armer gewees het.

Hierdie verhandeling word opgedra aan Lena Berg, wat nooit opgehou het om na die sterre te kyk nie.

OPSOMMING

In Lettie Viljoen se roman **Landskap met vroue en slang** (1996) word die landskapskilderye van die Barokkunstenaar Nicolas Poussin gebruik as agtergrondruimte vir en metafoor van die hoofkarakter Lena se lewe, haar lewensreis en haar karakterontwikkeling.

Hierdie landskappe word in die roman beskryf as ambivalent, en dié ambivalensie word een van die hooftemas van die roman. Die verhandeling ondersoek Viljoen se gebruik van hierdie ambivalente landskappe van Poussin. Dit was ook nodig om na die werke van enkele ander Barokkunstenaars te verwys, aangesien hulle werke ook in Viljoen se roman figureer. Hierdie kunstenaars sluit in Bernini, Gentileschi en Vélasquez.

Die gebruik van Barokkuns in 'n postmoderne literêre werk vereis van beide die leser en die navorser 'n besondere manier van lees en navors. Ten opsigte van die teoretiese agtergrond is daar gebruik gemaak van die kunshistoriese modelle van Erwin Panofsky, Wilenski en Wölfflin en die literêre filosowe, teoretici en kritici Jorij Lotman en Mieke Bal. Panofsky se ikonografiese model van kunswerkanalise en Lotman se model van binêre opposisies (of die dubbelkantigheid en kontrasterende aard van gegewe in 'n literêre werk) is as hoof teoretiese uitgangspunte gebruik.

Die belangrikheid van en die herhaalde verwysings van "landskap" in sowel die roman as in die Barokskilderye, staan sentraal in die navorsing. Landskap, as 'n ruimte wat deur die mens beleef word, word in hierdie studie én, uiteraard in die roman, gekoppel aan die karakterontwikkeling en die ervarings van die hoofkarakter, Lena. Landskap het egter ook konnotasies met "ruimte" en "plek". Daarom word hierdie begrippe in die navorsing redelik breedvoerig behandel. Die belangrikheid van landskappe, ruimtes en plekke in Lena se individuasieproses en in die skep van haar identiteit, word in die navorsing uitgewys.

Die roman, as voorbeeld van 'n postmoderne werk, kombineer die beeldende kunste en die letterkunde op 'n vernuftige wyse. Dit lei tot 'n collage-agtige letterkundige boek wat sterk steun op die leser se voorkennis van letterkunde én beeldende kuns. Hierdie verhandeling poog om nog 'n nuwe manier van kyk na 'n eiesoortige roman te bied deur 'n studie te maak van kunsgeskiedenis én van literatuur om uiteindelik aan die ernstige leser 'n alternatiewe sleutel te verskaf waarna daar gekyk kan word na die misterie van die mens se skeppingsvermoë.

SLEUTELWOORDE

Ambivalensie, collage, landskap, plek, ruimte, landskapskildering, Poussin, Barok, individuasie en identiteit, transformasie, metamorfose en Postmodernisme.

ABSTRACT

TITLE: Lettie Viljoen's use of Poussin's ambivalent landscape paintings as *leitmotiv* in the novel *Landskap met vroue en slang* (freely translated: Landscape with women and a snake).

In the novel **Landscape with women and a snake** (free translation) by Lettie Viljoen, the landscape paintings of Baroque artist Nicolas Poussin are used as backdrops and metaphors for the main character, Lena Berg's life and character development.

In the novel these landscapes are described as ambivalent, and this ambivalence in the paintings becomes a primary theme in the novel. The main objective of this study is to investigate the use of Poussin's ambivalent paintings in this specific literary work. During the research it was, however, also necessary to refer to the works of other Baroque artists like Bernini, Gentileschi and Vélasquez because their works also feature in Viljoen's novel.

The paintings of the baroque as used in a distinctly postmodern novel demand a new and postmodern way of thinking and research. Thus, regarding the theoretical investigation method, the research turns to both the theories of art historians Erwin Panofsky, Wilenski and Wölfflin; and of literary critics, philosophers and theorists Jurij Lotman and Mieke Bal. Panofsky's iconographical model for artwork analysis and Lotman's model of binary oppositions were used as the main theoretical points of departure.

The importance of, and the reference to "landscape", in the novel as well as in Poussin's painterly oeuvre, lie at the centre of the research. Landscape, as a space experienced by man is intimately linked in this novel to the development and the experiences of the main character, Lena. "Landscape", however, also has connotations with "space" and "place". These terms are therefore fairly copiously dealt with in the research. The importance of the landscape, space and place in the shaping of human identity, in this specific case the character Lena's identity, is investigated in chapter three of the research.

The novel, as an example of a postmodern work, cleverly combines the fine arts and literature. This leads to a collage-like book that relies heavily on the reader's knowledge of both the fine arts and the literature. This research attempts to offer yet another way of looking at the "literary collage" of Viljoen, by combining the theory and history of art and the theory of literature to ultimately find another key to the mystery of creation.

INHOUDSOPGAWE

VOORWOORD EN BEDANKINGS II

OPSOMMING III

ABSTRACT IV

LYS VAN ILLUSTRASIES X

HOOFSTUK 1 INLEIDING 1

1.1 Agtergrond 1

1.2 Motivering van gekose bronne, uitgangspunte en navorsingmetodologie 3

1.3 Omskrywing van die tema 5

1.4 Probleemstelling en navorsingsvraag 7

1.5 Afbakening van die ondersoek 9

1.6 Doelstellings 10

1.7 Begripsomskrywing 10

1.8 Uiteensetting van bronne en metodes, verdere ontplooiing van die verhandeling 12

HOOFSTUK 2 METODOLOGIESE EN TEORETIESE UITGANGSPUNTE EN NAVORSINGSMETODOLOGIE 15

2.1 Inleiding 15

2.2 Algemene doelstellings 17

2.3 Literêre teoretici: Lotman en Bal 18

2.3.1 Jurij Lotman (1922 - 1993) 18

2.3.2 Mieke Bal 26

2.4 Postmodernisme 30

2.5 Visuele teoretici 32
2.5.1 Wölffin (1864 – 1945) 34
2.5.2 R.H. Wilenski (1887 – 1975) 36
2.5.3 Erwin Panofsky (1892 – 1968) 38

2.6 Lotman en Panofsky – 'n "simbiose" 39

2.7 Enkele ruimtelike aspekte 42

HOOFSTUK 3 RUIMTE AS 'N ASPEK VAN DIE TEKS 44

3.1 INLEIDING 44

3.2 RUIMTE AS 'N TEKSELEMENT IN DIE PROSA 45
3.2.1 Die genarrateerde storieruimte 46
3.2.2 Die narratiewe verhaalruimte 53
3.2.3 Die diskursiewe vertellersruimte 61

3.3 Enkele ander ruimtelike aspekte 66
3.3.1 Funksies van ruimterepresentasie 66
3.3.2 Die transformasie van ruimte na taalteks 68
3.3.3 Abstraksies in die voorgestelde ruimte 69
3.3.4 Konstruksie van ruimte versus dekonstruksie 69
3.3.5 Belangeruimte 70
3.3.6 Samevatting 70

3.4 Die landskap as betekenisvolle aspek van ruimte 71
3.4.1 Inleiding 71
3.4.2 Landskap, ruimte en plek 73

3.5 SLOTOPMERKINGS 88

HOOFSTUK 4 AMBIVALENTE LANDSKAP IN LANDSKAP MET VROUE EN SLANG 90

4.1 Inleiding 90

4.2 Lena 92
4.2.1 Lena as fokalisator 92
4.2.2 Transformasie 107
4.2.3 Lena se versplinterde visie 111

4.3 Geografiese ruimtes en metafore 123

4.3.1 Paradys en verlore paradys 123
4.3.2 Parke, tuine en begraafplase 129
4.3.3 Natal en die Wes-Kaap 137
4.3.4 Edda en die naghemel 142

4.4 Slagveldruimtes 147
4.4.1 Paradys en slagveld 148
4.4.2 Die liggaam as slagveld 153
4.4.3 Die kollektiewe verlede van die mens as slagveld 156

4.5 Ruimtes en landskappe uit die beeldende kunste 159

4.6 Slot 160

HOOFSTUK 5 DIE INSPRAAK VAN DIE VISUELE KUNSTE IN DIE ROMAN 163

5.1 Inleiding 163

5.2 Die Barok 166
5.2.1 Agtergrond 166
5.2.2 Kenmerke en ideale van die Barok 168

5.3 Spesifieke Barokkunstenaars 184
5.3.1 Poussin as Barokkunstenaar 184

5.4 Omskrywende begrensing van Poussin se skilderye 190
5.4.1 Beskrywing, analise en toepassing van kunswerke van Poussin 190
5.4.2 Die inspraak van die kunswerke van Vélasquez, Bernini en Gentileschi in die roman 215

5.5 Die slang 230
5.5.1 Die slang as vroulike simbool 233
5.5.2 Die slang as simbool van energie 233
5.5.3 Die slang as simbool van transformasie 235

5.6 Collage 236
5.6.1 Betekenis van die woord collage 236

5.7 Slot 244

HOOFSTUK 6 SLOTBESKOUING 246

LYS VAN ILLUSTRASIES

Hierdie katalogus bevat die wetenskaplike besonderhede van die werke wat in die teks bespreek is. Die lys is in geen bepaalde volgorde gerangskik nie, hoewel al die kunswerke van elke individuele kunstenaar bymekaar geplaas is. Die visuele afbeeldings van die kunswerke is by die teks ingevoeg.

Die besonderhede van al hierdie werke word telkens aan die hand van die volgende onderafdelings gegee (waar dit beskikbaar was):

1. Die kunstenaar.
2. Titel van die werk en datum.
3. Medium en/of materiaal.
4. Afmetings (hoogte alleen in die geval van beeldhouwerke; hoogte en breedte in die geval van skilderye. Geen afmetings en materiale in die geval van geboue.)
5. Styltendenstipering.
6. Plek van bewaring.

KATALOGUS

A

1. Nicolas Poussin (1594-1665).
2. Et in Arcadia Ego, 1638-40.
3. Olie op doek.
4. 85 cm x 121 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

B

1. Nicolas Poussin (1594-1665).
2. Die begrafnis van Phocion, 1648.
3. Olie op doek.
4. 47 cm x 71 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

C

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Landskap met nimfe (Ook Landskap met twee nimfe en 'n slang), 1659.
3. Olie op doek.
4. Nie in bron verskaf nie.
5. Franse Barok.
6. Chantilly, Frankryk.

D

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Landskap met man gedood deur 'n slang, 1648.
3. Olie op doek.
4. Nie in bron verskaf nie.
5. Franse Barok
6. Nie in bron verskaf nie

E

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Die vier seisoene: Somer (Rut & Boas), 1660-1664.
3. Olie op doek.
4. 116,8 cm x 160,0 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

F

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Die vier seisoene: Winter (Die sondvloed), 1660-1664.
3. Olie op doek.
4. 116,8 cm x 160,0 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

G

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Die vier seisoene: Lente (Die aardse paradys/Tuin van Eden), 1660-1664.
3. Olie op doek.
4. 116,8 cm x 160,0 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

H

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Die vier seisoene: Herfs (Die terugkeer na die beloofde land), 1660-1664.
3. Olie op doek.
4. 116,8 cm x 160,0 cm.
5. Franse Barok.
6. Louvre, Parys, Frankryk.

I

1. Nicolas Poussin, (1594-1665).
2. Die optel van die as van Fosion (nie uitgebeeld nie), 1648-1650.
3. Olie op doek.
4. Nie in bron beskikbaar nie.
5. Franse Barok.
6. Nie in bron beskikbaar nie.

J

1. Vélasquez, (1599-1660).
2. Las Meninas, 1656.
3. Olie op doek.
4. 317,5 cm x 276,9 cm.
5. Spaanse Barok.
6. Prado, Madrid, Spanje.

K

1. Vélasquez, (1599-1660).
2. Philip IV, 1626.
3. Olie op doek.
4. Nie in bron beskikbaar nie.
5. Spaanse Barok.
6. Nie in bron vermeld nie.

L

1. Bernini, Gianlorenzo, (1589-1680).
2. Die ekstase van die Heilige Theresa, 1645-1652.
3. Wit marmer en stucco.
4. Lewensgrootte.
5. Barok.
6. Cornaro-kapel, Santa Maria della Vittoria, Rome.

M

1. Gentileschi, Artemisia, (1593-1652).
2. Judith vermoor Holofernes (Die moord op Holofernes), 1614-1620.
3. Olie op doek.
4. 198,1 cm x 162,6 cm.
5. Barok.
6. Galleria degli Uffizi, Florence, Italië.

N

1. Palladio, Andrea, (1508-1580) .
2. Villa Rotonda (Villa Capra) (Gebou), 1566-1570.
3. Nie gegee.
4. Afmetings nie gegee.
5. Maniërisme/Hoog-Renaissance.
6. Vicenza, Italië.